

Afbeeldingen van de bedevaart naar Ekeren in de 17de eeuw: de Hagelkruisfeesten

Inleiding

Om de geschiedenis van een plaats tot leven te wekken zijn afbeeldingen eigenlijk onontbeerlijk.

Dankzij een ontdekking door Alfons Thijs kunnen we beschikken over een afbeelding van Ekerse mensen in hun klederdracht en met hun gewoonten uit 1622. Thijs heeft de afbeelding beschreven in A398- *Alfons Thijs-Hagelkruisfeest, Univ. St-Ignatius Antwerpen* dat raadpleegbaar is in ons documentatiecentrum (DAN). We willen het schilderij en een beschrijving daarvan in de kijker zetten.

Naast dit schilderij bestaat er ook nog een tweede uit 1646 dat we eveneens willen tonen. Verder kunnen we een bedevaartvaantje uit 1663 goed gebruiken om de schilderijen beter te begrijpen.

In deze bijdrage kunt u dus kennismaken met twee schilderijen en een vaantje van de Hagelkruisprocessie in Ekeren in de 17de eeuw. Deze afbeeldingen hebben in 2011 al eens deel uitgemaakt van een tentoonstelling in het kader van de Erfgoeddag maar we willen ze nogmaals laten zien.

Voor een beter begrip gaan we eerst even in op de legende van het Hagelkruis.

De legende van het Hagelkruis

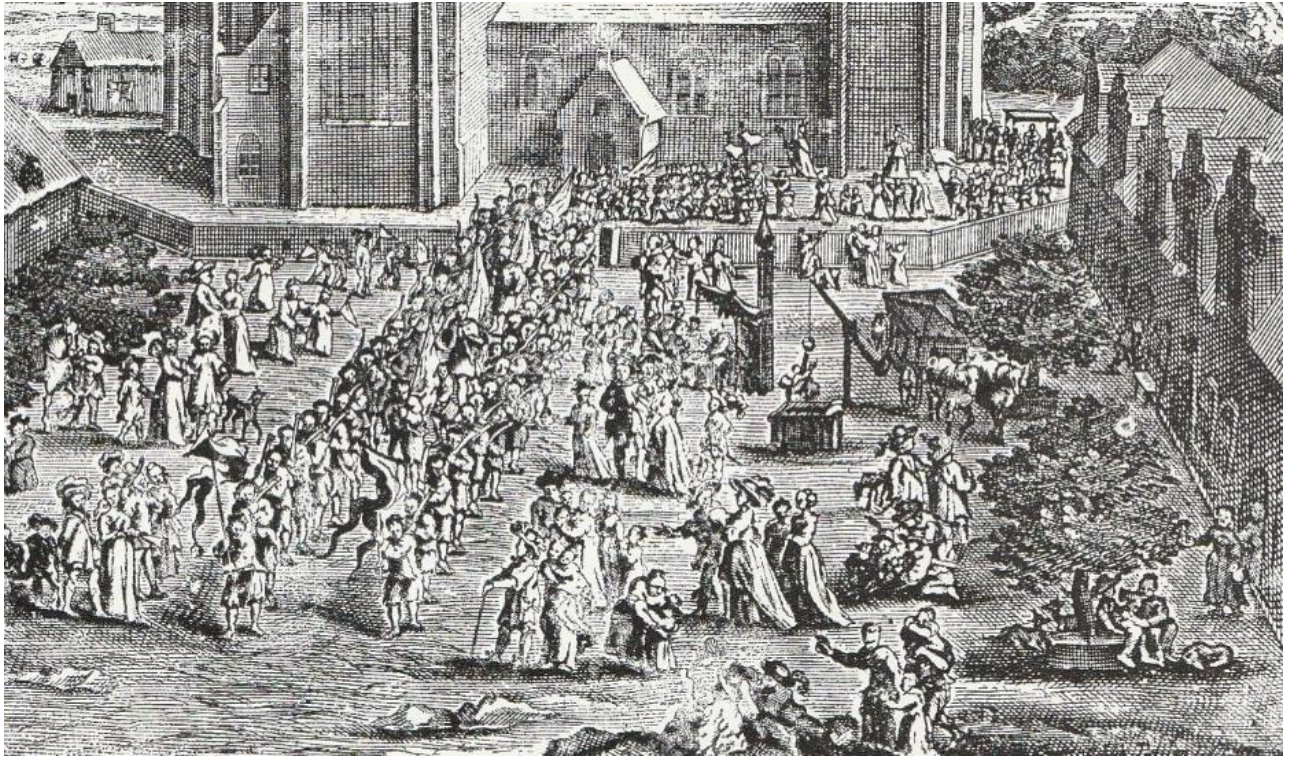
Om de legende te vertellen doen we beroep op het boek *Kerkelijke geschiedenis van Ekeren* door E.H. P.J. Goetschalckx pastoor van Donk op blz. 118; raadpleegbaar onder nummer A17 in het DAN.

ʼEeuwen geleden hadden onweders plaats met verschrikkelijke hagelbuien. De oogst was daardoor vernietigd en hongersnood dreigde. De bevolking verzamelde zich in de kerk om te bidden om erbarming. Een vrijdag, daags na Ons-Heer-Hemelvaart had er een nieuw afgrijselijk onweder plaats, vergezeld door een hagelslag zoals men er tot dan toe nog geen had gezien. Heel de streek lag vingers dik vol hagel. Omdat het zomer was smolt de hagel betrekkelijk snel. Op een zekere plaats buiten de kom van het dorp op enkele stappen van de weg smolt de hagel niet en vormde een groot hagelwit kruis dat verscheidene dagen bleef liggen. Dat werd beschouwd als een teken van de hemel. De klok werd geluid en men begaf zich processiegewijs met vaandel en kruis aan het hoofd al biddend en zingend naar de plaats waar zich het wondere kruis bevond en sinds dien hielden de onweders op en had men toch een goede oogst. Uit dankbaarheid bouwde men op de plaats van het Hagelkruis een groot wit stenen kruis. Elk jaar hield men een processieʼ.

In 1787, dus voor de Franse Revolutie toen de Hagelkruisfeesten definitief werden afgeschaft, omvatte de zeer grote parochie van de Sint Lambertuskerk: Ekeren, Hoevenen, Kapellen en Brasschaat. Het ging daarbij om 26 gehuchten waaronder Dorp, Schrieck, Biest, Donk, Laar, Heiken, Muisbroek, Witven, Essenhout, Franse Heide, Hoogboom, Oude Gracht, Eikelenberg, Hoge Kaart, Lage Kaart, Brasschaat, Mik, Voshol en Bremdonk. De verste gehuchten lagen twee uur verwijderd van de kerk. Al die parochianen konden bijdragen aan het armbestuur, tafel van de Heilige Geest, die de feestelijkheden rond de processie organiseerde en betaalde. Om onderstaande schilderijen beter te begrijpen zoomen we eerst even in op enkele afbeeldingen uit het bedevaartvaantje van de Hagelkruisprocessie.

Het bedevaartvaantje uit 1663

Het vaantje werd gemaakt door Filip Fruitiers en Peter van Lisebetten beide geboren te Antwerpen. Hieronder ziet u daarvan enkele afbeeldingen. Zo'n bedevaartvaantje werd verkocht tijdens de processie om met de winst de kosten te helpen dekken.

De processie verlaat de ommuurde kerk en loopt op de markt met vaandels zowel voorop als in de stoet. De gilden zijn natuurlijk vertegenwoordigd, maar rijk geklede mensen maken geen deel van uit van de processie en kijken toe.

*an ECKEREN. aen Godt hebben ghebeden
 en sijn Versoent met 't landt vol vruchtbaerheden*
*Soo weerdich sijn aen Godt, de Aelmoes en 't Gebedt :
 Siet hier waer 't HAGEL-CRUYTS tot teeken is gheset.*
*Daer worden alle Lier Dies wilt hun wel-vuert wenschen
 Met Erten, Broot, en Bier, ghetoest on-talbaer menschen.*

Links onderaan wordt bier getapt uit grote vaten en rechts van de vaten loopt een kandrager om de pelgrims te bedienen. Rechts van deze drager wordt brood uitgedeeld. Bij de biertonnen staan grote koeketels waarin de erwtensoep wordt geroerd. De soep wordt weggebracht door twee mannen met een ketel hangende aan een draagstok. Op de voorgrond manden met brood. Rechts kijken de landsheer en zijn dame toe.

De tekst onder het vaantje luidt:

Als die van Eckeren aen Godt hebben ghebeden
 Hun plaghen sijn versoent met 't landt vol vruchtbaerheden
 Soo weerdich sijn aen Godt de aelmoes en 't gebedt:
 Siet hier waer 't Hagel-cruys tot teeken is gheset
 Daer worden alle jaer (dies wilt hun wel-vaert wenschen)
 Met Erten, Broot en Bier ghetoest (getrakteerd) on-talbaer menschen.

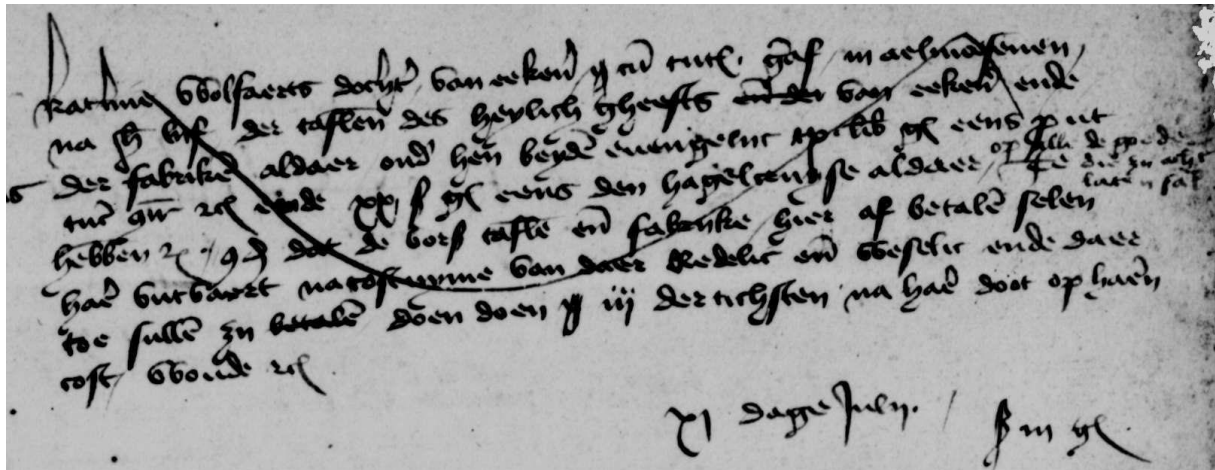
Op de achtergrond is het Hagelkruis zichtbaar. De tekenaar heeft daar zijn fantasie de vrije loop gelaten want het bewaarde kruis is een rozenkruis en geen leliekruis zoals ook zal blijken uit de schilderijen. De pastoor, vergezeld van enkele geestelijken, preekt voor de massa en wijst naar de hemel. Rechts bovenaan het wapen van Ekeren (drie akers) en dat van de landsheer (de Lalaing).

Traditioneel stond het kruis op een ronde kolom. In 1929 stond het kruis nog steeds op een ronde zuil. Het ging toen om een drie meter hoog arduinen kruis zonder Christusbeeld op hoge slanke zuil op gemetseld voetstuk. Het arduinen kruis kunt u zien op de foto aan het einde van dit artikel.

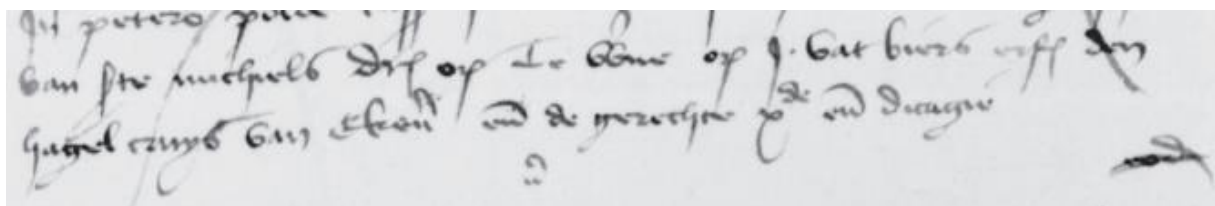
Eerder werd ook al een vaantje uitgegeven want in de rekening van de Heilige-Geest-tafel (armbestuur) staat dat er in 1631 duizend vaantjes werden besteld 'omme te vercoopen op den Hagelcruysdeylinge'.

Vermeldingen van het Hagelkruis in de 15de eeuw

Vermeldingen van het Hagelkruis in Ekeren komen in de oudste schepenregisters van Antwerpen relatief vaak voor. We vinden in die registers ook vermeldingen van de term 'Hagelcruys' in plaatsen zoals Zundert, Loenhout, Oostmalle (al in de 14de eeuw) en Broechem. We laten hieronder twee akten zien voor Ekeren.

SR12-96 jaar1426: Katline Wolfaerts dochter van Ekeren gaf in aelmoesenen na huer lijf (na haar dood) der tafelen des Heylich Gheests van Ekeren ende der fabriken aldaer.... den Hagelcruyse aldaer.

SR15-269-1429: ... op 1 vat biers erflic den Hagelcruys van Ekeren.

Het is duidelijk dat in diverse plaatsen kruisen werden opgericht om onheil zoals hagelbuien af te weren en om zo de oogst te beschermen. De legende daarrond in Ekeren ontstond nadien. Toch gaf die legende aanleiding tot het ontstaan van Ekeren als bedevaartplaats.

Het schilderij uit 1622

Schilder Sebastian Vrancx met de bedevaart uit 1622. De schilder leefde van 1573-1647. Het schilderij meet 56,4 x 119,3 cm en is geschilderd op eikenhout. Het origineel bevindt zich in de Alte Pinakothek te München en is raadpleegbaar via <https://www.sammlung.pinakothek.de/en/artwork/Qm45Ma94No>

Voor de toelichting op het schilderij maken we dankbaar gebruik van de beschrijving in het reeds genoemde A398- *Alfons Thijs-Hagelkruisfeest*.

Al in 1611 tijdens het Twaalfjarig Bestand was er een herneming van de Hagelkruisfeesten. Er werden daarvoor omhalingen gedaan in Ekeren, Ettenhoven en Kapellen. Rogge, erwten, boter en kruiden werden aangekocht evenals mutsaards (takkenbossen) voor het stoken van de ketels. Ook witbrood werd gebakken. Een relatief zware post vormde hetgeen verteerd was door officieren, schepenen, pastoor, drossaard, Heilige-Geest-meesters en dienaars van 't Hagelcruysdeylinge'. Alles werd betaald door de Heilige Geesttafel en dus ten nadele van de arme mensen. De rijken konden daarbij ook laten zien dat ze liefdadigheid betoonden. De Heilige Geesttafel beschikte verder over de inkomsten van renten voor Hagelkruisvieringen. De Ekerse herbergen deden daarbij natuurlijk goede zaken.

Wat zien we zoal op het schilderij?

Een grote menigte mannen, vrouwen en kinderen in volkse kleding staan bij een zuil met stenen kruis waar ze eten en drinken krijgen. Links vooraan en achteraan enkele voorname dames en heren die komen toekijken. We weten niet of hierbij ook Charles de Lalaing, graaf van Hoogstraten werd afgebeeld. Charles werd heer van heel Ekeren in 1621 en stierf in 1626. (Bron: jaarboek 6 – 1988 *Heemkring Ekeren* blz. 147).

Enkele figuurtjes wandelen weg langs de korenvelden in de richting van de kerk. In de dorpskern staat de meiboom geplant. Rechts van de kerk staat een groot huis, waarschijnlijk het zogenaamde Hooghuis in de Steenstraat. Rechts daarvan en duidelijk iets verderaf gelegen, zien we de vier torentjes van het Veltwijckhof. Rechts achteraan wordt bier uit grote tonnen in kannen getapt en wordt soep in grote koeketels op een houtvuur bereid. Een kar met zware zakken wordt gelost. In de buurt van het kruis staat een processievaandel. Rechts op de voorgrond een manier om een kind op de rug te dragen. Aan de horizon het silhouet van Antwerpen en enkele windmolens. Op de bovenste trede van de trap die naar de zuil met het

stenen kruis leidt is de aanduiding a(nn)o 1622 aangebracht. Een knecht houdt een paard vast, waarop het monogram van de schilder voorkomt: een S in elkaar gestrengeld met een V. Evenwel zijn deze twee laatste details niet goed zichtbaar.

Natuurlijk kan de aandachtige toeschouwer nog meer bijzonderheden ontdekken over de plaatselijke kleding en over de gebruiken.

Het schilderij uit 1646

Het tweede schilderij is van de hand van David Teniers en bevindt zich in Woburn Abbey, Bedfordshire, Engeland.

David Teniers leefde van 1610-1690. Hij schilderde dit werk in 1646 als olieverf op doek met een hoogte van 83cm en een breedte van 117cm. David Teniers de Jonge is geboren in Antwerpen.

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:David Teniers the Younger - Het Ketelfeest 1646 - Woburn Abbey.jpg](https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:David_Teniers_the_Younger_-_Het_Ketelfeest_1646_-_Woburn_Abbey.jpg)

Links zien we de biervaten en soepketels en rechts het Hagelkruis op zijn zuil. Op de achtergrond is Antwerpen zichtbaar. Rechts komen pelgrims toe en nemen plaats op de grond. In 1646 ziet het er allemaal wat armer uit dan in 1622. We mogen niet vergeten dat de Tachtigjarige Oorlog nog duurde tot 1648. Bij de eerste afbeelding uit 1622 was net het Twaalfjarig Bestand achter de rug.

Ook hier weer kan de aandachtige toeschouwer allerlei details ontdekken over gewoonten en kleding van onze mensen in de 17de eeuw.

Tenslotte

Bron: C69-17; Hagelkruis zonder zuil bij het Sint-Lambertusinstituut voor 1981.

In de loop der tijd heeft het Hagelkruis steeds gestaan in de buurt van de gelijknamige straten maar niet steeds op dezelfde plaats. Het moest soms plaats ruimen voor een ander ruimtegebruik zoals woningbouw. Zo heeft het na Klein Hagelkruis ook gestaan bij Pastorijveld en de Frans Lenaertsstraat.

Het Hagelkruis staat sinds 1981 weer op een zuil bij het Sint-Lambertusinstituut bij de parking tegenover het Ekers Hof. Het is evenwel niet langer hagelwit en staat onopvallend naast een paar afvalcontainers....

Er zijn in Ekeren nog steeds straten die Hagelkruis heten: Groot Hagelkruis en Klein Hagelkruis. Die namen zijn dus stevig verankerd in onze geschiedenis. Het is voor de liefhebbers interessant om de geschiedenis van onze straatnamen te achterhalen. Het DAN (Documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders) kan u daarbij behulpzaam zijn.

Ad van Oeffelen – vrijwilliger DAN

Met dank aan Koen Palinckx en Wim D'hooge